

ВПЛИВ ПОВОЄННИХ РЕАЛІЙ ФРН НА РОЗВИТОК СТУДЕНТСЬКОГО ПРОТЕСТНОГО РУХУ 60-х РОКІВ ХХ СТ.

ГУСЕВА Н., к. іст. н., ст. викладач кафедри філософських
та соціальних наук КНТЕУ

Крах "Третього рейху" зумовив глибокі зміни в суспільному житті німців, спонукав їх до переосмислення наслідків панування нацизму, до нового набуття загальнолюдських цінностей, спотворених гітлерівським режимом. Закінчення Другої світової війни стало сигналом до створення нового світового порядку, який почав формуватися у суперництві між США та Радянським Союзом. Західна Німеччина почала будуватися як демократична держава зі своєю конституцією – Основним законом, який закріпив основні громадянські та політичні права і свободи: свободу дій у рамках законів, рівність людини перед законом, свободу слова, об'єднань. Адже новий демократичний устрій був умовою формування молодого покоління і його критичного мислення, однак молодь сприймала демократію як шанс для реалізації себе. У новій країні розвивалася багатопартійність, де лідерами були Християнсько-демократичний союз (ХДС) / Християнсько-соціалістичний союз (ХСС), Соціал-демократична партія Німеччини (СДПН) та Вільна демократична партія (ВДП). Політичний плюралізм гарантував і забезпечував вільний прояв виходу конфліктів та реакцію молоді на явища, які викликали в неї невдоволення.

© Гусева Н., 2010

Великі зрушення відбувалися і в економічному житті держави. Економічна політика ФРН кінця 40-х – початку 50-х років ХХ ст. характеризувалася відбудовою та проведенням значних перетворень. Один із представників преси зазначив, що "повоєнна Німеччина є купою сміття, в якій нишпорять 40 мільйонів голодних німців" [1]. А вже ситуація була й справді катастрофічною.

Для відбудови економічного та соціального життя західнонімецького населення була взята запропонована міністром економіки Людвігом Ерхардом модель "соціального ринкового господарства", яка пізніше стала основою інтегрального впливу на стабілізацію політичного устрою та залагодження суспільних конфліктів [2, с. 202]. В основу моделі "соціального ринкового господарства" ліг синтез попереднього економічного досвіду, основу якого складав неолібералізм та філософія соціальної відповідальності [3, с. 212].

Починаючи з 50-х років ХХ ст. західнонімецьке суспільство зазнало глибоких змін, які безпосередньо були пов'язані зі швидкими та успішними темпами відбудови господарства та економічним піднесенням. Із 1953 р. почалося бурхливе зростання промисловості, виробництва товарів народного споживання, житлового будівництва.

Ось тоді й заговорили про "економічне диво" Західної Німеччини. Населення отримало можливість проживати у зручних помешканнях (до кінця 50-х років їх кількість зросла більше ніж на 50 % і становила 16.4 млн) [2, с. 27], мати великий асортимент товарів і володіти автомобілем, який був мрією кожного німця (у 1960 р. авто володіли 4.5 млн осіб [2, с. 28]). У свою чергу, розвиток автомобільної промисловості сприяв розвитку інфраструктури, будівництву якісних доріг, відомих у світі як автобани. Зменшення тривалості робочого дня з 49.8 (1955 р.) до 46.2 годин (1961 р.) [2, с. 28] та розвиток сфер побутового обслуговування сприяли появі вільного часу, що стимулювало ведення активного способу життя. У країні отримав широке розповсюдження автомобільний туризм і туризм у цілому, що дало змогу німцям подорожувати в інші країни [4, с. 45].

Одним із важливих елементів зростання економіки Західної Німеччини був стрімкий розвиток житлово-будівельної галузі. Основний пріоритет надавався будівництву безкоштовного, тобто соціального житла, яке було призначене для незаможних сімей. У 1955 р. 20 % західних німців залежали від соціальної допомоги держави, близько одного мільйона населення все ще жили в бідності. Прожитковий мінімум на той час становив 130 марок на місяць [4, с. 47]. Усякими способами держава прагнула задовольнити потреби та пом'якшити соціальну нерівність серед населення. Закон про охорону материнства (1952 р.) та закон про надання коштів на дітей від 1954 р. були вираженням глибокої турботи політиків про сім'ю. Багато родин не могли дозволити собі дати своїм дітям гарну освіту, адже зарахування

до університетів тягло за собою фінансові витрати. Починаючи з 1955 р., держава допомагала обдарованим студентам, надаючи їм допоміжні стипендії [5, с. 43]. Крім того, проблема пенсійного забезпечення була для держави найважливішим питанням. Із введенням у 1957 р. пенсійних виплат, розмір пенсії залежав від розміру зарплатні [2, с. 206].

Розбудова соціальної держави залежала від можливості фінансування за рахунок економічного підйому. Внаслідок цього, політика перерозподілу результатів праці та державна соціальна підтримка гарантували лояльне ставлення населення до політики уряду. Вперше в німецькій історії спостерігалось формування суспільства масового споживання [6, с. 21].

У ФРН у 1950–1960 рр. зросла чисельність населення, включаючи Західний Берлін та Саарланд, з 50 до 55 мільйонів осіб, що становило 1 % щорічного приросту населення, яке ґрунтувалося частково на високих темпах народжуваності та на збільшенні тривалості життя [2, с. 201]. Причиною такого швидкого збільшення населення був й стрімкий потік біженців зі Східної Європи, який до кінця 50-х років нараховував 3.6 млн осіб, та потік біженців всередині Німеччини, тобто зі Східної в Західну, чисельність якого сягнула 500 тис. осіб [2, с. 201]. Із подоланням наприкінці 50-х років безробіття, в галузях промисловості відчувалася нестача робочої сили, яка стимулювала хвилі міграції, зокрема робітників з Південної Європи. Більше ніж 700 тис. іноземців, так званих "гастарбайтерів", нараховувалося вже в 1961 р. Західну Німеччину вважали таким собі "мультикультурним суспільством", яке, у порівнянні з Німецькою Демократичною Республікою (НДР), не сприймалося як традиційно німецьке суспільство. Перепис населення за 1961 р. показав, що західнонімецьке населення складалося на 1/4 з "нових громадян", які в перші повоєнні роки та з різних економічних причин переїхали з інших регіонів до Західної Німеччини [2, с. 24]. Разом із тим, на початку 60-х років у країні розпочався стрімкий демографічний вибух, за якого темпи народжуваності склали 1.7%, а смертність – 1.2% [2, с. 201].

Сам Людвіг Ерхард нічого не бажав чути про "економічне диво", оскільки економічний розвиток для нього не був дивом, а був результатом його політики "соціального ринкового господарства" [7, с. 165]. Заступник голови Об'єднання німецьких профспілок (ОНП) Людвіг Розенберг у 1959 р. так висловився стосовно розмов про "економічне диво": "Німецьке економічне диво не було дивом, а результатом тяжкої роботи мільйонів працелюбних людей" [2, с. 204]. Отже, повоєнний розвиток економіки Німеччини був стрімким та успішним, що створило сприятливі умови для зростання нового покоління молоді та його повного забезпечення.

Німеччина у 60-х роках ХХ ст. характеризувалася динамічною фазою або "фазою бродіння, в якій посилилася повнота змін, що мали

прискорений характер розвитку" [2, с. 23]. У цілому, початок 60-х років можна назвати роками загального суспільного добробуту, який характеризувався переходом від індустріального капіталізму до постіндустріального капіталістичного розвитку. В постіндустріальному суспільстві робітник міг собі дозволити придбати товари довготривалого споживання, які для нього раніше були розкішшю. На основі покращання майнового стану робітників та відновлення соціально-державних структур, завдяки перерозподілу праці, якому сприяло економічне піднесення, індустріальне суспільство перетворилося на суспільство масового споживання, в якому була очевидною поява нових суспільних конфліктів і протиріч. На початку 60-х років ще зберігалися сталі темпи економічного розвитку, але вже спостерігалось їх поступове уповільнення.

Разом із тим у житті Німеччини були проблеми й у політичній сфері, але не внутрішнього, а зовнішнього характеру. Незважаючи на всі здобутки, яких досягла Німеччина, німці, а особливо молодь, чутливо реагувала на загрози, що виникали зовні. В умовах розгортання "холодної війни", яку німецьке суспільство сприймало як загрозу втягнення Німеччини у новий конфлікт, в умовах початку економічної, політичної, соціальної відбудови повоєнної Німеччини зростало нове покоління, яке заговорило про нове життя, про встановлення нового демократичного порядку в країні.

Однак нові явища і суспільні зміни призвели до нових суспільних протиріч. На політичній арені постала проблема ремілітаризації Німеччини. Саме у демілітаризації Німеччини німці вбачали передумову для німецького возз'єднання та мирного життя в Європі [8, с. 158]. Але коли в пресі стали відомі плани проведення ремілітаризації та переозброєння, це призвело до глибокого розчарування та виникненню восени 1950 р. антивоєнного руху "Без мене", або як його ще називають "Без нас" [9, с. 168]. Цей рух переріс у народних рух, який охоплював широкі верстви населення [10, с. 70]. Сила девізу руху полягала в ємності, з якою він виразив неприйняття війни та гонки озброєнь. Свої протести учасники руху виражали шляхом проведення страйків, демонстрацій, написання листів політикам [11, с. 41].

Через слабку організацію, цей рух не отримав бажаної підтримки від партій. Навіть Соціал-демократична партія Німеччини (СДПН), провідна опозиційна партія в Бундестазі, не підтримала активність руху "Без нас", а настирливо критикувала його діяльність [8, с. 161]. Рух отримав значну підтримку з боку Комуністичної партії, яка орієнтувалася на "боротьбу за проведення референдуму" [12, с. 54]. Рух "Без нас" зіштовхнувся з прямими переслідуваннями з боку влади. Вирішальну роль у поразці першої хвилі антивоєнного руху зіграла відсутність його підтримки з боку широкої громадськості.

Зі вступом ФРН до НАТО в 1954 р. знову спалахнула суспільно-політична дискусія з приводу оснащення Бундесверу ядерною зброєю. Як тільки ця інформація поширилася серед громадськості, почалися нові протести та демонстрації проти ядерного озброєння, які ґрунтувалися на тому, що ядерне озброєння є загрозою для безпеки Федеративної Республіки Німеччина та є перешкодою на шляху до її возз'єднання [8, с. 184]. Одними з перших підняли свій голос проти небезпечних планів уряду щодо ядерного озброєння західнонімецькі вчені. У квітні 1957 р. 18 спеціалістів у сфері атомної енергії підписали та опублікували "Геттингенську заяву" [13, с. 8], в якій висловилися проти планів ядерного озброєння ФРН і наголосили, що самі не будуть брати участь у створенні ядерної зброї. Вчені звернули увагу всієї громадськості на ту небезпеку, яка загрожувала населенню ФРН у результаті розвитку ядерного озброєння та включення в цей процес Західної Німеччини.

Керівництво опозиційної СДПН також висловилося в Бундестазі проти планів ядерного озброєння Бундесверу і розміщення американської ядерної зброї на території ФРН, розраховуючи таким чином отримати підтримку з боку громадськості. Однак вибори до Бундестагу у вересні 1957 р. привели до переконливої перемоги блоку ХДС/ХСС, який вперше набрав понад половину (50.8 %) голосів виборців, що означало політичну поразку СДПН [8, с. 187].

За такої ситуації та активізації населення, лідери СДПН та Об'єднання німецьких профспілок (ОНП) не залишилися осторонь існуючих проблем. Голова СДПН Е. Олленхауер та керівник ОНП В. Ріхтер увійшли до складу створеного 10 березня 1958 р. у Франкфурті-на-Майні комітету "Боротьба проти атомної смерті", який організував по всій країні мітинги та акції протесту проти ядерного озброєння Бундесверу [14, с. 130]. Однак, навіть, демонстрація, організована 23 березня 1958 р. комітетом у Франкфурті-на-Майні під гаслом "Врятувати життя – слугувати миру!", не перешкодила більшості депутатів Бундестагу проголосувати 25 березня 1958 р. за закон про "необхідність оснащення Бундесверу Федеративної Республіки найсучаснішими видами озброєння" [15, с. 58].

Після прийняття цього закону антивоєнний рух західнонімецького населення посилювався. У багатьох містах виникали місцеві комітети "Боротьба проти атомної смерті", які проводили демонстрації, страйки, акції протесту з транспарантами та листівками, "марші мовчання" [15, с. 60]. До цього руху почала долучатися і молодь. 3–4 січня 1959 р. у Вільному університеті Берліна відбувся "Конгрес студентів проти атомного озброєння", який у повний голос заявив, що ядерне озброєння Бундесверу є вирішальною перешкодою на шляху до розрядки в Центральній Європі. У відповідь на це політичні кола звинуватили студентів у тому, що вони "зрадили Берлін, ставши спи-

ною до вільного Заходу" [16, с. 196]. Студенти категорично заперечили ці звинувачення, продовжуючи дотримуватись рішень конгресу. Під час прийняття заяви про проведення мирних переговорів із Німецькою Демократичною Республікою, Гельмут Шмідт від СДПН у знак протесту і незгоди з такою заявою залишив залу [17, с. 251].

Бажання жити в безядерній країні підтвердив скликаний 23–24 травня 1959 р. у Франкфурті-на-Майні Соціалістичним союзом німецьких студентів (ССНС) "Конгрес за демократію, проти реставрації та мілітаризму", який виробив чітку програму та висловився за переговори між обома німецькими державами і вимагав укладення мирного договору [17, с. 251]. Не дивно, що проти організаторів та учасників конгресу незабаром почалося справжнє цькування. На "підозрюваних у симпатіях до Сходу" ініціаторів конгресу напустили Відомство з охорони конституції. При цьому соціал-демократичний депутат Бундестагу Моммер назвав ССНС "троянським конем" і вимагав виключення організаторів конгресу з СДПН [16, с. 197].

У результаті таких суперечок у 1959 р. практично звелася нанівець діяльність комітету "Боротьба проти атомної смерті", але окремі його філіали ще продовжували існувати. Прийнята СДПН у листопаді 1959 р. у Бад-Годесберзі нова програма партії стала вирішальною умовою для переходу керівництва СДПН до підтримки урядового курсу з питань військової та внутрішньої політики. Лідери партії в програмі дали офіційну згоду на озброєння ФРН. Такий ідеологічний поворот партії призвів до спаду антимілітаристського руху в країні.

Отже, це був перший етап боротьби німецького населення за відмову від ремілітаризації та проти надання Бундесверу ядерної зброї, який став основою для подальших протестів, до яких долучалося все більше молоді та студентства.

Особливо гострою та болючою в житті німецького суспільства залишалася проблема розколу нації. Вона посилилась на початку 60-х років у зв'язку із спорудженням 13 серпня 1961 р. Берлінського муру. Ця подія вивела тисячі студентів ФРН на демонстрації у знак протесту проти його створення [18, с. 112]. Студенти влаштовували "сидячі страйки", але були розігнані, так нічого своїми демонстраціями і не досягнувши. На початку 1962 р. через опозиційні дії проти спорудження Берлінського муру було схоплено та арештовано 30 студентів Західного Берліну [18, с. 112].

Таким чином, Берлінський мур поділив не лише Німеччину, а й штучно поділив населення, яке до цього було єдиною спільнотою. Реакцією на це стало проведення населенням страйків, а молоддю та студентством акцій протесту і демонстрації, оскільки німці бажали бути єдиним народом, а не підкорюватися забаганкам політики. Але не дивлячись на заборону, більша частина населення Східної Німеччини прагнула потрапити до Західної, де був вищий рівень життя та

можливості для самореалізації. До цих негативних чинників додалася ще війна США у В'єтнамі, яка викликала у німців осуд, особливо серед молоді.

Із обранням у 1963 р. канцлером Людвіга Ерхарда в німецькій економіці з'явилися бентежні симптоми. Виробництво зменшувалося, темпи розвитку знижувалися. У багатьох галузях промисловості зменшувалася кількість робочих місць, що призвело до невдоволення робітників політикою уряду. У 1966–1967 рр. в Німеччині почався всезагальний економічний спад, який характеризувався великою кількістю страйків у промисловості через втрату робочих місць. У ці роки кількість безробітних зростає з 0.8 % до 2.1 %, а на кінець лютого 1967 р. – до 2.7 % [19, с. 93]. Звикнувши до стабільних темпів економічного зростання, до стабільних заробітних плат, до повної зайнятості, населення не могло повірити, що може розпочатися уповільнення економічного зростання, яке призвело до певного роздратування та до певного психологічного тиску в суспільстві. Нездатність канцлера Ерхарда та ХДС/ХСС подолати економічну кризу, призвела до зміни уряду в листопаді 1966 р. Ерхарда було відправлено у відставку.

Коли стало відомо про плани створення уряду "великої коаліції", студентство висловили своє "проти" щодо такого розвитку. Але коли з'явилася інформація про входження туди й СДПН, Соціал-демократичний союз студентів вищих навчальних закладів (СДССВНЗ) підняв хвилю протестів. Такі акції протесту відбулися в багатьох містах ФРН: у Гамбурзі, Геттінгені, Мюнхені, Марбурзі. Студентство було обурене бажанням СДПН увійти в коаліцію із консервативним ХДС, оскільки це була єдина партія, яка тісно співпрацювала зі студентськими організаціями: "Створення уряду "великої коаліції" вплинуло на відносини між партією та Соціал-демократичним союзом студентів вищих навчальних закладів" [20, с. 32]. У цих демонстраціях і акціях протесту проти її створення взяло участь близько 2 % західнонімецьких студентів [21, с. 26].

Всередині самої Соціал-демократичної партії Німеччини СДССВНЗ був не єдиним противником створення "великої коаліції". Розчарування іншої частини молоді поза університетами призвело до об'єднання у позапарламентську опозицію проти коаліції з ХДС/ХСС. Були підстави стверджувати, що створення "великої коаліції" спричинило активізацію протестів серед молоді.

По-перше, створення уряду "великої коаліції" призвело до розчарування щодо розвитку федеративної демократії, що, на думку більшої частини молоді, несло загрозу самій демократії [8, с. 260]. Разом із тим вийшло за межі критичне ставлення студентства до створення цього уряду. Студентство та молодь ФРН вважали "велику коаліцію" "ознакою втрати парламентом своїх політичних обов'язків". Вони висловлювали своє "розчарування щодо надій та очікувань на краще,

покладених на Соціал-демократичну партію Німеччини" [20, с. 34]. Критика уряду "великої коаліції" була спрямована передусім на відсутність сильної парламентської опозиції та, виходячи з цього, загрозу парламентської демократії: "Серед молодого покоління поширювалося бачення закритого політичного та економічного "істеблїшменту", який використовує демократію як засіб для закріплення своєї влади та проти будь-яких змін, що вплинули на молодь і стали причиною розгортання руху" [20, с. 35].

Студентство виступало за збереження колишніх політичних позицій СДПН, а з її вступом до нового уряду, прийшло до висновку, що коаліція сприятиме проведенню альтернативної політики, посилить формування нових тенденцій у ФРН та її політика стане передумовою до прийняття надзвичайних законів [20, с. 34–35]. Такі принципи політики "великої коаліції" вплинули на розгортання студентського руху. В одному з виступів один із лідерів студентського руху Руді Дучке показав зв'язок між пізнім капіталізмом, "великою коаліцією" та перспективами розвитку для суспільства. Він зазначив: "Оцінювання соціально-економічної ситуації у ФРН та в Західному Берліні створюють передумови для проведення політично-стратегічних дебатів щодо перевороту в контексті міжнародних зіткнень між революцією та контрреволюцією. "Велика коаліція", як остання спроба для пануючих олігархів вирішити проблеми структури системи, у своїй діяльності нашоухується на об'єктивні перешкоди, але вона все ж таки повинна подолати кризу в структурах, не дивлячись на всі протиріччя. Так звані учасники руху Супротиву як Герстенмаєр, колишні представники різних робітничих партій як Брандт (Соціал-демократична партія Німеччини), Венер (Комуністична партія Німеччини), цинічні соціал-демократи та колишні нацисти як Кізінгер та його компанія, які в економіці, політиці, в судовій системі займали майже всі головні посади – були одного поля ягідки, які свідомі маси повинні викоринити із суспільства" [22, с. 88].

По-друге, слабка парламентська опозиція стала причиною для створення сильної позапарламентської опозиції, підтриманої студентами: "Позапарламентську опозицію потрібно розуміти як єдиного представника загальнодемократичних інтересів, який повинен бути представлений у парламентських колах, мати виражено парламентський характер і ліквідований лише юридичним шляхом" [8, с. 261].

На довершення всього, уряд "великої коаліції" перейшов до прийняття надзвичайного законодавства, яке передбачало, передусім, використання збройних сил всередині країни, тобто в разі виникнення демонстрацій чи страйків, а також подальше обмеження свободи слова, зібрання. Через побоювання обмеження свободи слова розпочалися протести серед різних груп населення, особливо серед студентства, митців, професорів. Таким чином, із початком боротьби проти надзви-

чайних законів, проти репресивної реакції держави, "велика коаліція" в очах суспільства стала символом кінця до того добре функціонуючого парламентаризму і невдалої та просякненої авторитаризмом демократії, яку можна було зламати лише позапарламентською опозицією [8, с. 260].

Соціалістичний союз німецьких студентів був провідною організацією та основою позапарламентської опозиції (ППО), який зміг активізувати сам потенціал руху, що заперечував існування авторитарної формалізації та бюрократизації політичних структур [8, с. 262]. Але ППО була зосереджена на боротьбі не лише проти надзвичайного законодавства, а й проти ядерного озброєння. Відомий філософ Юрген Габермас охарактеризував її діяльність таким чином: "Єдина помічена опозиція поза парламентом є "Кампанія за роззброєння". Рух "великодніх маршів" проти ядерного озброєння Бундесверу залишався обмеженим у своїй дієвості... Інший опозиційний рух був націлений на боротьбу проти запланованих надзвичайних законів... Крім того, рух зосередив увагу на політиці США щодо В'єтнаму. Але як я бачу, за великої активності студентства опозиційний рух значно посилюється. Він посилює не лише позапарламентську опозицію, а й сприяє масовим виступам студентства та молоді за покращання системи освіти у ФРН..." [23, с. 182].

Отже, зі створенням уряду "великої коаліції" значно активізувався студентський протестний рух та виникла позапарламентська опозиція, яка ставила за мету перешкодити новому уряду в прийнятті небезпечних для держави, як вона вважала, надзвичайних законів та вплилася у боротьбу проти ядерного озброєння в так звані "великодні марші".

У своїй діяльності уряд "великої коаліції" у складі ХДС/ХСС та СДПН для подолання кризи взяв курс на проведення кейсіанських реформ у системі "соціального ринкового господарства", яку міністр економіки Карл Шиллер назвав "глобальним управлінням" [2, с. 213]. У 1967 р. урядом було прийнято "Закон про вимоги стабільності та росту економіки". Закон про стабільність підпорядковував економічну та фінансову політику федеральних земель вимогам загальної економічної рівноваги, досягнення якої визначалося чотирма головними цілями, викладеними в законі про створення експертної ради: стабільні ціни, повна зайнятість, зовнішньоекономічна рівновага та економічне зростання [24, с. 168]. Було проведено реформи у сфері комунального управління, в регіональному плануванні, відбулася прискорення індустріалізація раніше аграрних регіонів, планувалося створення атомних електростанцій з перспективою забезпечення ФРН енергією. Значна увага нового уряду також була приділена розбудові периферії та збільшенню кількості вищих шкіл, університетів та об'єднаних інститутів [2, с. 48].

Мотивом для реформування соціального ринкового господарства був контроль над інфляцією. З прийняттям закону про стабільність, радикально змінилася кон'юнктурна ситуація в країні. Під впливом спаду виробництва з 1965 по 1967 рр. зріс пріоритет в економічній політиці від подолання інфляції до запобігання кризи. Активна кон'юнктурна політика та внутрішні фактори стабілізації, наприклад, збільшення експорту, сприяли подоланню кризи. Економічне піднесення 1968–1969 рр. поєднало високі темпи зростання 50-х років з низьким рівнем безробіття 60-х років: зріс валовий національний продукт на 6.9 % [19, с. 96], зменшився процент безробіття і становив вже 0.9 % [2, с. 212], заробітні плати почали різко зростати (з 1960 до 1970 р. зросла на 57 % [2, с. 217]) та було зменшено кількість робочих годин до 44.9 [2, с. 28].

Із впровадженням "великою коаліцією" в 1967 р. закону про стабільність і неокейсіанської програми реформування соціального ринкового господарства, було поставлено під сумнів існування ринкової економіки. Дещо раніше у ФРН дискутували про альтернативи щодо капіталістичного економічного устрою [25, с. 42]. У саморефлексії протестного руху велике місце відводилося зв'язку між соціально-економічними змінами та політичною ситуацією в країні. Руді Дучке пояснював загальний економічний спад як вираження зростаючої кризи капіталізму, та разом із тим, як матеріальне підґрунтя протестного руху [26, с. 149].

У ході студентського руху розповсюдилась і стала помітна критика економічної системи ФРН, адже невелика частина молоді працювала на підприємствах, що змусило їх долучитися до страйків робітників. Таким чином, економічна криза 1966–1967 рр. стала ще однією важливою та впливовою причиною боротьби молоді та студентства за економічні та політичні перетворення.

Отже, уроки політичної історії Німеччини, побоювання повернення фашизму змусили молодь вдивлятися в оточуючу її дійсність, виробляти власну оцінку не лише минулого, а й перспектив майбутнього. Ось чому значна частина молоді виступила активним учасником антиядерного руху в Західній Німеччині, не бажаючи перетворення своєї держави на ядерну зону та виступаючи проти оснащення ядерною зброєю Бундесверу.

Розкол німецької нації як результат політики окупаційних держав, ескалація "холодної війни" та спорудження у 1961 р. Берлінського муру викликало обурення серед населення ФРН та небажання німців бути поділеними на два народи. Спроби подолати Берлінський мур закінчувалися застосуванням насильницьких дій або смертю. Все це не могло не вплинути на молоде покоління, яке не бажало з цим миритися та висловлювало свій протест.

Переосмислення націонал-соціалістичного минулого Німеччини також сприяло виникненню студентського руху. Призначення на поса-

ди в уряді колишніх членів Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП) викликали невдоволення не лише серед населення, а й серед молоді, яка не бажала йти за такими лідерами, адже вважали, що вони знову повернуть розвиток держави в минуле. Тому зі створенням уряду "великої коаліції" на чолі з колишнім представником НСДАП Кізінгером та із спробами прийняття надзвичайних законів відбувалася політизація молоді та студентства ФРН, адже в країні панувало відчуття повернення знову до 1933 р. У цих законах молодь вбачала нову небезпеку війни для суспільства ФРН, загрозу демократизації суспільно-політичного життя населення.

Економічне піднесення 50-х – першої половини 60-х років ХХ ст. сприяло повному забезпеченню всіх потреб німців. Молодь не знала дефіцитів, жила у суспільстві добробуту. Однак перший повоєний економічний спад 1966–1967 рр. хоч і був нетривалим і неглибоким усе ж став своєрідним каталізатором, який прискорив вибух зріючого політичного невдоволення. Спад економіки загострив усі сторони кризи, вплинув на внутрішню політику уряду "великої коаліції" та посилив протиріччя між органами влади та молоддю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Людвиг Эрхард и "немецкое чудо" [Электронный ресурс] / В. Ежов / Режим доступа : http://www.nasledie.ru/oboz/N03_00/03_18.HTM.
2. *Dynamische Zeiten. Die 60er Jahre in den beiden deutschen Gesellschaften* / Hrsg. von A. Schildt, D. Siegfried, K.-Ch. Lammers. — Hamburg : Hans Christiana Verlag, 2000. — 831 s.
3. *Ambrosius G. Die Durchsetzung der sozialen Marktwirtschaft in Westdeutschland 1945–1949* / G. Ambrosius. — Stuttgart : Dt. Verl.-Anst., 1977. — 303 s.
4. *Berger H. Konjunkturpolitik im Wirtschaftswunder. Handlungsspielräume und Verhaltensmuster von Bundesrepublik und Regierung in den 1950er Jahren* / H. Berger. — Tübingen : Mohr Siebeck, 1997. — 310 s.
5. *Brandt K.-W. Aufbruch in eine andere Gesellschaft. Neue soziale Bewegungen in der Bundesrepublik* / K.-W. Brandt, D. Büssel. — Frankfurt am Main : Campus Verlag, 1983. — 300 s.
6. *Etzemüller T. 1968 – Ein Riss in der Geschichte? Gesellschaftlicher Umbruch und 68-er-Bewegungen in Westdeutschland und Schweden* / T. Etzemüller. — Konstanz : UVK Verlagsgesellschaft GmbH, 2005. — 269 s.
7. *Hentschel V. Ludwig Erhard. Ein Politikerleben* / V. Hentschel. — München : Olzog, 1996. — 712 s.
8. *Rolke L. Protestbewegung in der Bundesrepublik. Eine analytische Sozialgeschichte des politischen Widerspruchs* / L. Rolke. — Band 97. — Opladen : Westdeutscher Verlag, 1987. — 638 s.
9. *Dietfelbinger E. Die Protesaktionen gegen die Wiederaufrüstung der BRD von 1948–1955* / E. Dietfelbinger. — Erlangen : Erlangen Verlag, 1984. — S. 210.

10. *Otto K.-A.* Der Widerstand gegen die Wiederbewaffnung der Bundesrepublik. Motivstruktur und politischorganisatorische Ansätze / K.-A. Otto // Friedensanalysen. Unsere Bundeswehr? Zum 25-jährigen Bestehen einer umstrittenen Institution / Hrsg. von R. Steinweg. — Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1981. — 321 s.
11. *Krause F.* Antimilitaristische Opposition in der BRD 1949–1955 / F. Krause. — Frankfurt am Main : Marxistische Taschenbücher, 1971. — 185 s.
12. *Buro A.* Die Entstehung der Ostermarschbewegung als Beispiel für die Entfaltung von Massenlernprozessen / A. Buro // Friedensanalyse für Theorie und Praxis. — Frankfurt am Main, 1977. — Band. 4. — S. 50–78.
13. *Reimar P.* Aufstand der Physiker / P. Reimar // Jünge Welt. — 12 April. — Berlin, 2007. — S. 8–9.
14. *Rupp H.-K.* Außerparlamentarische Opposition in der Ära Adenauer: Der Kampf gegen die Atombewaffnung in den fünfziger Jahren. Eine Studie zur innenpolitischen Entwicklung der BRD / H.-K. Rupp. — Köl : Pahl-Rugenstein, 1984. — 323 s.
15. *Otto K.-A.* Vom Ostermarsch zur APO: Geschichte der ausserparlamentarische Opposition in der Bundesrepublik 1960–1970 / K.-A. Otto. — Frankfurt am Main, New York : Campus-Verlag, 1982. — 230 s.
16. *Денглер Г.* Тенета Бонна / Г. Денглер [пер. с нем. Г. Рудого и Е. Петрунина]. — М. : Соцэкгиз, 1962. — 349 с.
17. *Mosler P.* Was wir wollten, was wir wurden. Studentenrevolte – zehn Jahre danach / P. Mosler. — Hamburg : Verlag Eremiten, 1977. — 300 s.
18. *Scholze T.* Halt! Grenzgebiet! Leben im Schatten der Mauer / T. Scholze, F. Blask. — Berlin : Basis-Dr., 1992. — 235 s.
19. *Schneider F.* Große Koalition: Ende oder Neubeginn? / F. Schneider. — München : DTV, 1969. — 140 s.
20. *Bauß G.* Die Studentenbewegung der sechziger Jahre in der Bundesrepublik und Westberlin / G. Bauß. — Köln : Pahl-Rugenstein, 1977. — 353 s.
21. *Allerbeck K.-R.* Soziologie radikaler Studentenbewegungen: eine vergleichende Untersuchung in der Bundesrepublik Deutschland und den Vereinigten Staaten / K.-R. Allerbeck. — München, Wien : Oldenbourg, 1973. — 272 s.
22. *Rebellion* der Studenten oder die neue Opposition / Hrsg. von U. Bergmann, R. Dutschke, W. Lefevre, B. Rabehl. — Hamburg : Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1968. — 190 s.
23. *Die Linke* antwortet Jürgen Habermas / Hrsg. von W. Abendroth, O. Negt. — Frankfurt am Main : Europäische Verlagsanstalt, 1969. — 211 s.
24. *Schneider A.-H.* Die Kunst des Kompromisses: Helmut Schmidt und die Große Koalition 1966–1969 / A.-H. Schneider. — München : Schöningh, 1999. — 307 s.
25. *1968* – vom Ereignis zum Gegenstand der Geschichtswissenschaft / Hrsg. von I. Gilcher-Holtey. — Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1998. — 307 s.
26. *Demonstrationen.* Ein Berliner Modell / Hrsg. von B. Larsson. — Berlin : Voltaire Verlag, 1967. — 179 s.

вищої школи, з яких 32 професори, 15 медиків та ін. Географія представництва була досить широкою. Це були вчені з Харкова, Києва, Катеринослава, Одеси, Кам'янця-Подільського. Під списком схваленим ЦК КП(б)У та ВЦВК Рад України, стояли підписи Г. Петровського (голова ВУЦВК), Х. Чаковського (голова Ради народних комісарів в Українській Республіці), В. Манцева (голова ДПУ) [15, с. 120].

9 серпня 1922 р. список антирадянської інтелігенції, складений ДПУ України, розглянула і затвердила спеціальна комісія ЦК РКП(б), але саме вислання затягувалося. Цьому були об'єктивні причини. *По-перше*, у дещо двозначному становищі опинилось вище політичне керівництво і уряд України. Розпочата ними гра, спрямована на загравання з українською еміграцією йшла врозріз з каральною акцією проти представників наукової і творчої інтелігенції. *По-друге*, виїзд за кордон колишніх державних діячів, відомих вчених, культурних діячів, на думку владних структур, міг лише зміцнити українську еміграцію. Саме тому, партійно-державне керівництво України було змушене маневрувати між жорстким тиском РКП(б) і тією політичною ситуацією, яка склалася в республіці.

Із цією метою вище політичне керівництво неодноразово переглядало списки кандидатів на вислання, вилучало з нього тих людей, які були небажані для виїзду, бо могли в еміграції протидіяти радянській владі ще сильніше. Так, 18 жовтня 1922 р., політбюро ЦК КП(б)У вислухавши думку голови ДПУ УСРР В. Балицького, взяло до відому, що В. Чехівський не буде висилатися з України, а С. Єфремов буде направлений до Москви у розпорядження Наркомосу РСФРР [16, арк. 80]. Іншою своєю постановою вище політичне керівництво визнало за можливе, взявши до уваги заяви професорів Трефільєва, Валяшко, Кураєвої, Гаєвського та Коршуна, зваживши на "їх лояльне ставлення до радянської влади" залишити в Україні. Політбюро ЦК КП(б)У вважало, що "професори Марченко і Алова не повинні висилатися за кордон, а тільки за межі УСРР... По відношенню до професора Подільського, обмежитися переміщенням його з Поділля в м. Харків, Жуковського залишити в Харкові. По відношенню до інших, залишити попереднє рішення Комісії в силі" [17, арк. 3].

Отже, подібні пом'якшення стосувалися далеко не всіх кандидатів на вислання, багато з них було вислано. Крім того, сама процедура вислання професури вважалася правильною і необхідною. Про це неодноразово зазначалося у пресі: "Ми (комуністи) вибрали гуманний засіб – висилку за кордон. Звичайно – це найгуманніший засіб. Це повідомлення, що ми робимо, має велику вагу. Справа йде не тільки про те, що висилається 20–30 чоловік. Ця подія має велику принципову вагу", – підкреслювалося в газеті "Вісті ВУЦВК" за 1922 р. [18, с. 2–3].

Таким чином, наукові кадри, вихованці дореволюційної вищої школи стояли на заваді планам партійно-радянського керівництва щодо встановлення ідеологічного і політичного контролю над українським суспільством. Необхідно було змусити вчених підкоритися, мовчати,

усунути їх від активної наукової діяльності. На перших порах лідери комуністичної партії вдавалися до методів переконання інтелігенції щодо співробітництва з партією. Однак, за визначенням більшовиків, "праві кола" наукової інтелігенції не йшли на співробітництво з владою і стояли на своїх "націоналістичних" позиціях. Фальшиві звинувачення в "буржуазному націоналізмі" стали причиною переслідування і вислання наукової інтелігенції радянською владою. Проведенням таких репресивних заходів партійно-радянська влада намагалася знайти винних у провалі своїх утопічних планів соціалістичного будівництва та в наростанні кризових явищ у соціально-економічній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ленін В.* Промова на IV конференції губернських надзвичайних комісій 6 лютого 1920 р. / В. Ленін // Повне зібрання творів. — К. : Держполітвидав України, 1974. — Т. 40. — С. 112–113.
2. *Ленін В.* До історії питання про диктатуру : замітка / В. Ленін // Повне зібрання творів. — К. : Держполітвидав України, 1974. — Т. 41. — С. 364–365.
3. *А тепер* нужно взятъся за школу // Коммунист. — 1921. — 12 янв.
4. *Лебедь Д.* Украинская организация КП(б)У к 5-й годовщине / Д. Лебедь // Известия ЦК КП(б)У. — 1922. — № 10–11. — С. 40–45.
5. ЦДАГОУ, Ф.1, Оп. 20, Спр. 1453.
6. *Резолюция* по докладу тов. Зиновьева об антисоветских партиях и течениях // Коммунист. — 1922. — 13 авг.
7. ЦДАГОУ, Ф.1, Оп. 20, Спр. 40.
8. *Архирейський Д.* Антирадянська національна опозиція в УСРР в 20-ті рр. і погляд на проблему кризь архівні джерела / Д. Архирейський, В. Ченцов // 3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. — 2000. — № 2/4. — С. 3–55.
9. *Полонська-Василенко Н.* Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків : зб. на пошану українських вчених, знищених більшовицькою Москвою / Н. Полонська-Василенко. — Париж – Чикаго, 1962. — 351 с.
10. *Ленін В.* и ВЧК. Сборник документов (1917–1922). — М. : Политиздат, 1975. — 679 с.
11. ЦДАГОУ, Ф. 1, Оп. 20, Спр. 29.
12. ЦДАГОУ, Ф. 1, Оп. 20, Спр. 992. — Арк. 125–127.
13. *Гусев В.* Застосувати, як одну з репресивних мір проти професури вислання за межі Федерації / В. Гусев // Віче. — 1994. — № 10. — С. 120–125.
14. *Подкур Р.* За повідомленням радянських спецслужб / Р. Подкур. — К. : Рідний край, 2000. — 230 с.
15. *Гусев В.* Про депортацію групи української інтелігенції за кордон у 1922 р. / В. Гусев // Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20–80-ті роки : мат. міжнар. наук. конф. (15–16 верес. 1994 р.). — К. : Ін-т історії України НАН України, 1998. — С. 180–182.
16. ЦДАГОУ, Ф. 1, Оп. 20, Спр. 30.
17. ЦДАГОУ, Ф. 1, Оп. 20, Спр. 40.
18. *Про антирадянські течії* (Стеногр. звіт промови т. Зинов'єва на засіданні Петроградської ради) // Вісті ВЦВК. — 1922. — 13 верес.